

ALGUNES HORES DE CONVERSA AMB PERE BOHIGAS I BALAGUER

RESUM

Síntesi de tres converses dels anys 1991 i 1993 amb el bibliògraf i erudit vilafranquí Pere Bohigas i Balaguer. El seu traspàs el 27 de febrer d'enguany, als 102 anys d'edat, dona nova actualitat a aquestes converses on fa un repàs ampli d'una bona colla d'aspectes de la vida penedesenca i la cultura catalana.

ABSTRACT

An extract of three interviews held in 1991 and 1993 with bibliographer and erudite Pere Bohigas i Balaguer from Vilafranca del Penedès. His death on 27th February this year, at 102 years of age, brings new topicality to these interviews, which include a wide review of a good many aspects of life in the Penedès Area and of Catalan culture.

Nascut a Vilafranca l'any 1901, Pere Bohigas ha estat durant molts anys, fins a la seva mort el passat 27 de febrer, el degà dels intel·lectuals i estudiosos catalans. Home de vida centenària i prodigiosa lucidesa, ha esdevingut memòria viva d'un temps i uns homes que van participar de manera directa en la conformació de la cultura catalana del nostre temps. Amb una clarividència i certament envejable perspectiva del passat, entre la seva vocació medievalista i la realitat de la Catalunya de tot el segle XX, els anys 1991 i 1993 vam tenir l'oportunitat de poder compartir amb ell algunes hores de conversa que van anar més enllà de la preparació de l'edició del volum d'homenatge *Folklore del Penedès*⁽¹⁾ publicat a les edicions Vilatana, motiu que justificava la trobada.

La desaparició del doctor Pere Bohigas ens fa presents referències diverses de la seva extraordinària personalitat, la d'una biografia que es tradueix en labor d'erudició d'extensíssima bibliografia⁽²⁾ en la qual no manquen volums d'homenatge; el darrer del 2001, dedicatòria de l'Institut d'Estudis Catalans amb motiu del seu centenari. En aquest volum es remarca que el treball d'estudi del doctor Bohigas, a banda de la seva tasca com a docent, es pot estructurar en tres grans apartats: els treballs dedicats al llibre, els dedicats als manuscrits i els referents a l'obra filològica i literària catalana, en la qual destaca especialment el seu treball d'edició crítica definitiva de tota l'obra d'Ausiàs March.

Recordem la dimensió institucional de qui el 1977 presidia la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i va acceptar representar aquesta entitat en la presidència de l'acte de constitució del nostre Institut d'Estudis Penedesencs. La imatge potser més autèntica del doctor Bohigas, però, és la de veure'l treballar a la secció de reserva de la Biblioteca de Catalunya, en un racó, com un lector més, remenant papers de tota mena amb minuciositat paleogràfica. Hi ha qui diu que el

doctor Bohigas formava part de la mateixa biblioteca i en resultava un element tan imprescindible con les prestatgeries o els llibres. Com que durant tants i tants anys va exercir també de professor d'història del llibre a l'Escola de Bibliotecàries, situada al mateix edifici, ben bé es podia dir que era part indestruïble del més selecte panorama bibliogràfic català.

En revisar ara els enregistraments d'aquelles hores de conversa ens queda el convenciment que corresponen a la dimensió menys erudita de la seva personalitat, a aquells aspectes memorialístics que, evidentment, resten a l'altra banda dels seus estudis d'erudició científica; aspectes que traspuen el tarannà obert i cordial de qui era un veritable pou d'erudició però, al mateix temps, una persona d'una discretíssima humilitat, la de qui sap que la saviesa no és altra cosa que la labor minsa i pacient de tota una vida, una labor que en Pere Bohigas ha estat més que centenària.

En aquestes hores de conversa hi ha la veu d'un home que tenia ja més de noranta anys, però gaudia d'una salut envejable i un cap claríssim, tot i que llavors ja tan sols escrivia cartes als amics, mentre es dedicava a rellegir els seus treballs o simplement a llegir. Així recordem que ens va sorprendre l'extraordinària vitalitat intel·lectual que mantenia quan una tarda el vam trobar llegint Proust en francès. Era igualment envejable la seva persistent memòria, amb una certesa en noms i dates que sempre ens va semblar inimaginable sense papers ni notes, en especial si tenim en compte que es referia sovint a fets o esdeveniments de feia seixanta o setanta anys.

Fill de la mateixa vila que va veure néixer Manuel Milà i Fontanals, ambdós van fer de l'estudi documental i bibliogràfic el motiu d'una dedicació erudita desenvolupada amb constància en el decurs de tota la seva vida. Així és possible afirmar que, com ho va ser Milà al segle XIX, Bohigas ha estat al segle XX el savi més important que ha donat el Penedès a la cultura catalana.

RECORDS PENEDESENCS

—Com es va organitzar la mostra bibliogràfica de la I Exposició d'Art del Penedès?

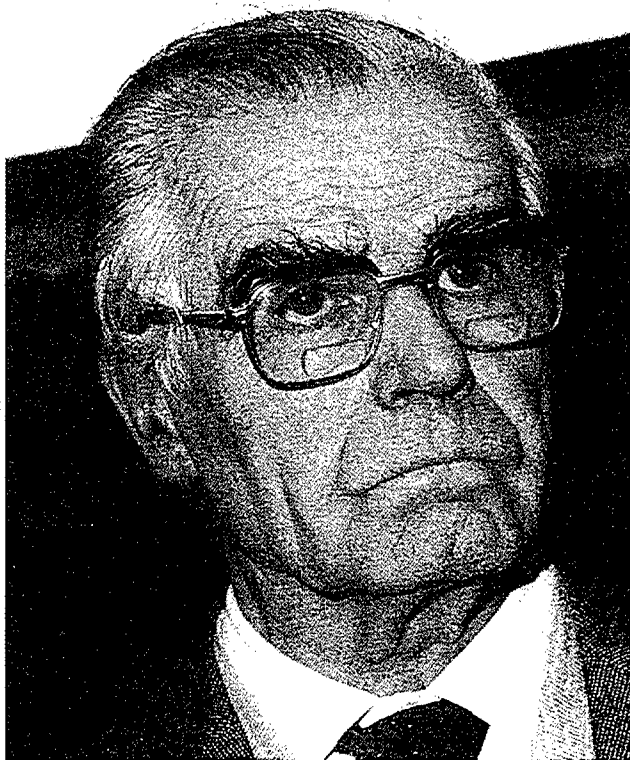
—En realitat vaig recollir tot el que vaig trobar a les cases de Vilafranca, a les biblioteques i, en general, allò que es referia a la impremta vilafranquina. No puc dir que fos completa perquè es va fer a base dels materials que hi havia, per fer una cosa completa s'hauria de buscar una bibliografia, tot i que la vilafranquina d'abans del segle XIX em sembla que és pràcticament inexistent.

—Un dels primers va ser en Pere Alagret.

—L'Alagret era molt culte, va fer aquelles notes històriques de Vilafranca i va treure primer *El Eco del Panadés* i després *El Labriego*. També hi havia l'*Acció*, que la feia el Pepito Esteva, i després els d'esquerra com el *Fructidor*. Quan va sortir *Les Quatre Barres* hi vaig col·laborar.

—Quina línia tenia?

—*Les Quatre Barres* era un periòdic nacionalista. Però, és clar, de tot això n'han passat molts anys i el meu enteniment ha estat ocupat per altres coses. El director era en Muntaner, un forner que em sembla que vivia a la plaça de l'Oli. Recordo que a *Les Quatre Barres* jo fins i tot hi havia fet algun article polític i que un d'aquests va ser recollit per Rovira i Virgili a la *Revista de Catalunya*, de manera que no devia ser tan dolent com això si el van reproduir.

Pere Bohigas. (Foto: Institut d'Estudis Catalans)

—N'heu conservat algun exemplar?

—No, va ser un material que va desaparèixer perquè durant la guerra a la casa de Vilafranca hi van posar refugiats. Era al carrer d'Escudellers —popularment de les Senalles, potser perquè hi havia el Fesol i algun altre espardanyer i venien també senalles—, al costat de cal Melcior, tocant gairebé a la plaça, hi van posar refugiats. Recordo que la meva mare hi va voler anar per saber què passava, però quan era al carrer li van dir que hi havia refugiats i llavors ho va deixar estar. Durant bona part de la guerra vam ser a Breda. Sovint el tracte entre els refugiats i la gent del país era desagradable, especialment perquè els refugiats fugien del règim franquista, però també en fugia el millor de cada casa. A Breda la gent de la situació, és a dir, la gent de l'Esquerra i d'Acció Catalana, els van rebre molt bé, però en van acabar tips. Ja no els podien aguantar més, perquè es pensaven que sent refugiats havien d'anar a tot arreu i havien de ser impertinents. Uns no pagaven, altres feien una vida molt lliure, en recordo una que es va barallar amb una dona del poble que li deia que no pagaven i li va contestar: «No, ladrona no, pero puta sí», és a dir, que una cosa deshonrava i l'altra no. Em penso que a Vilafranca devia passar tres quartes parts del mateix, és a dir, que n'hi havia que se n'anaven per raons polítiques, però altres se n'anaven perquè eren gent poc desitjable.

—Us van prendre coses?

—A Vilafranca ens vam trobar la casa completament buida, ni un moble, ni una cadira, res. El mobiliari complet, imatges com la de la Mare de Déu dels Dolors, un Sant Crist... No crec que en

fessin res, ho devien cremar. No hi va quedar res. Allí hi tenia la col·lecció de tot el que havia publicat a Vilafranca, coses molt ingènues de quan era molt jove que després em mirava d'amagat i quasi em feien vergonya. Però aquestes coses de vell et fan gràcia. Hi havia un armari on tenia un paquet de premsa vilafranquina, amb exemplars en els quals havia col·laborat de l'Acció i *Les Quatre Barres*. També vaig col·laborar molt a la revista *Penedès* que publicava Mn. Trens, jo feia una secció que s'anomenava «Antologia catalana», que potser era poc madurada, de totes maneres això va passar als anys vint, jo tenia dinou anys, i després em van publicar el *Folklore del Penedès*, que això sí que pot tenir interès.

—Quan vau anar a viure a Barcelona, vau mantenir la relació amb Vilafranca?

—El fet d'haver estudiat amb deixebles de Milà com en Rubió i Lluch em va lligar encara més a Vilafranca. Em vaig casar el 1934,⁽³⁾ cada any passàvem les vacances a Vilafranca, els últims anys ja no hi anava tant perquè quan vaig entrar a la Biblioteca de Catalunya només tenia un mes de vacances i ens agrada fer un viatge. Però Vilafranca vaig continuar tenint molts contactes i amb la cultura vilafranquina també.

—Recordeu altres vilafranquins d'aquell temps.

—Veient el dibuix de Pau Boada a *Vilafranca*, *senyora vila* em ve al record mossèn Verdaguer, tot i que vagament, perquè quan va morir jo era molt petit, devia tenir sis o set anys màxim. Era un home molt popular a Vilafranca. Vivia sol, era parent del poeta, i molta gent es confessava amb ell, tenia molta anomenada. Es veu que, quan confessava, si un començava pels pecats petits, exclamava: «Comença pels grossos! Comença pels grossos!» N'explicaven moltes anècdotes, d'aquest capellà, anècdotes pintoresques, però es veu que la gent el considerava un home virtuós. Un altre que en Pau Boada va dibuixar clavat era el meu oncle Pere, era germà del meu avi i tenia una botiga de queviures que després va ser cal Torres, davant dels Quatres Cantons, de cal Tomàs, el Ramonet que li deien. Recordo que els pares d'aquest Ramonet tenien una botiga molt modesta de llauner i ell va comprar allò que es va convertir en «El siglo XX», un basar molt nou i que tenia coses molt bones. Aquest Ramonet havia festejat amb una tia meva que després es va fer monja. Un dia el vaig trobar per Barcelona i em va dir: «Jo havia de ser oncle teu!» Sí, mira, però les coses van com van. No sé per què es va desfer el matrimoni perquè a la família li venia bé i es considerava que era un bon partit.

—Records de la Festa Major, també n'heu de tenir.

—L'Àguila, per exemple. Recordo que la cançó deia «Ton pare balla el Drac, ta mare balla l'Àliga». Àguila és la forma correcta, però la gent diu àliga, que és popular i també està acceptada, tot i que el diccionari el que inclou és la forma culta. Encara hi ha el coll de l'Àliga al Penedès, que queda al darrere, a la banda penedesenca de la carena de la costa. Jo hi havia anat bastant, havia fet moltes excursions per aquí. La meva mare tenia molta afecció a anar a fora. A Vilafranca, de totes maneres, la gent no anava gaire a fora, el passeig de Vilafranca era a la via, passejar per la via. Però després va arribar el temps del senyor Álvarez, que encara que fos un reaccionari com una casa era un home molt vilafranquí i molt desinteressat, i moralment era un home molt respectable. Quan va ser alcalde va fer reformes, i si no hi havia prou diners els posava ell. Qui no havia parlat del senyor Álvarez era Mn. Trens, que no n'era gaire devot, no és que li tingués bola però, veureu, el senyor Álvarez, de catalanista, no en tenia res i era de l'altra parròquia, Mn. Trens era de la Trinitat.

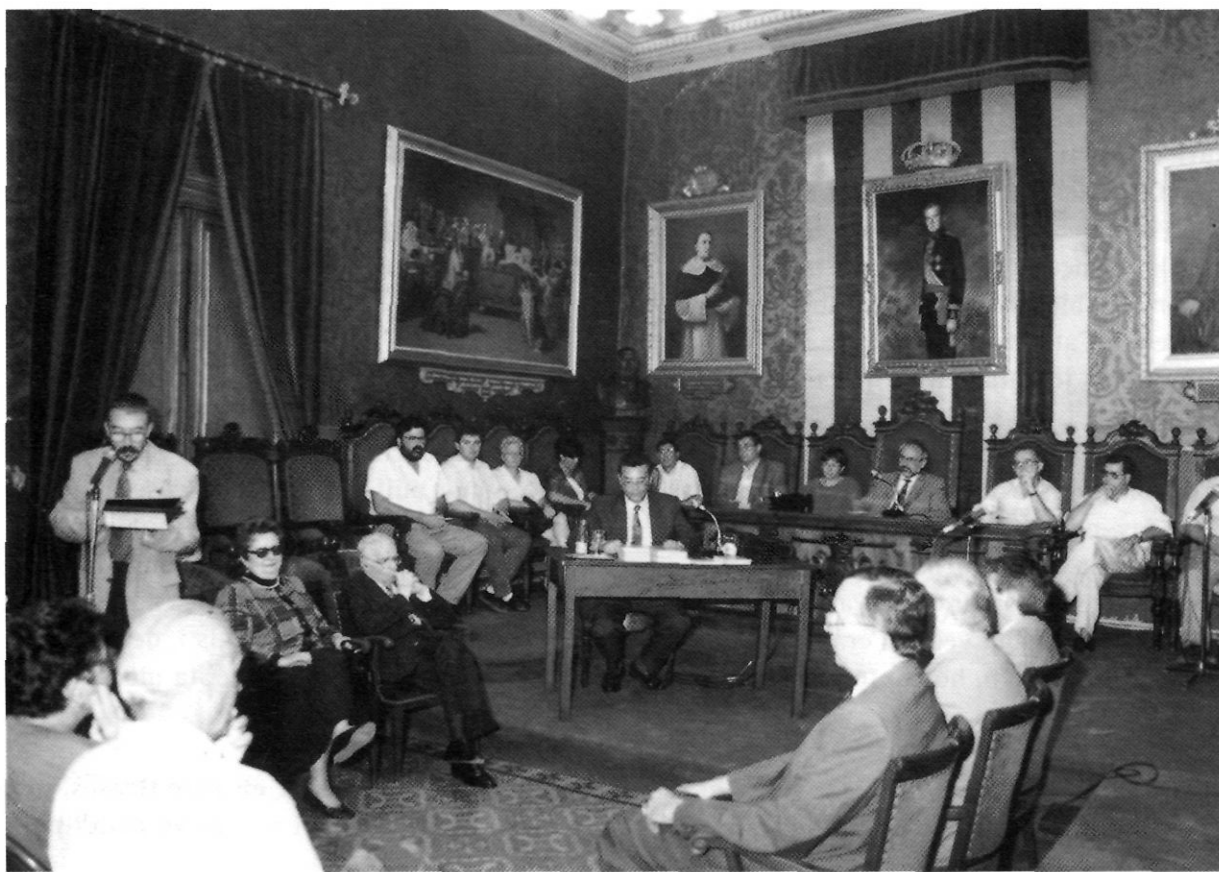
—Home! Això ja era més greu!

—Encara recordo quan es va inaugurar el monument a Milà i Fontanals, al voltant hi havia un jardinet, però com que a Vilafranca mancava l'aigua al final el van haver d'arrencar, només hi havia cues de càntirs a les fonts. El que va fer l'ofrena al monument quan es va inaugurar va ser un professor de la Universitat que havia estat deixeble d'en Milà. Després va parlar en Torras i Bages. Jo havia de tenir uns onze anys, però sembla que vaig ser una mica precoç, potser perquè a mi m'agradava el llatí, i el llatí no li agradava a ningú perquè tothom tenia la convicció que no servia per a res, però el cert és que és molt formatiu, les llengües modernes es parlen amb molts barbarismes, però el llatí, com que té una construcció completament diferent de les llengües modernes...

UN JOVE FOLKLORISTA

—La Revista *Penedès* va ser tot un punt de referència cultural?

—Era la revista local més bona que es publicava a Catalunya. De fet, qui la inspirava era Mn. Trens. Jo hi vaig publicar aquesta secció que era «Folklore del Penedès», la gent d'allí no en sabia gaire, d'aquestes coses, però a Sant Martí Sarroca hi havia el Saquetes i a Pacs la Llorença.

27 d'agost de 1993, Ajuntament de Vilafranca, acte institucional d'homenatge a Pere Bohigas i Balaguer amb motiu de la publicació del volum *Folklore del Penedès*.

—Com hi vau arribar?

—Jo havia fet a Barcelona estudis amb en Carreras Artau, catedràtic d'ètica, que, a més, feia psicologia col·lectiva i ètica hispana, i que havia fundat un arxiu d'etnografia i folklore per a buscar documentació oral actual que pogués servir per fer estudis de psicologia col·lectiva i tot això. Va trobar unes beques i vaig esdevenir becari, de manera que em feia anar a la recerca de personatges que tenien material folklòric popular. Aquesta feina llavors em va interessar, tot i que més endavant la vaig deixar de banda i no me n'he ocupat més. Però a la meua joventut me n'havia ocupat i vaig fer un estudi sobre el mite i la llegenda de Catalunya, que vaig publicar i que penso que estava bé.

—Com era el Vell Saquetes?

—La seva era una barreja de cultura tradicional i de cultura llibresca, ell tot ho associava i no ho distingia gens. Era un pagès, però tenia curiositat per tot, és a dir, que no distingia el que era folklore i el que eren fonts llibresques. Explicava moltes coses, i en sabia, de coses; era d'aquelles persones que, si hagués viscut en un altre ambient, potser hauria pogut fer una carrera i hauria tingut uns estudis, però s'havia format sol i suposo que havia anat poc a l'escola. Era un home amb una gran curiositat. I després vaig parlar amb la Llorença; aquesta, si hi hagués hagut la inquisició, l'haurien cremat viva perquè feia conjurs contra les tempestats, i tota una sèrie de coses que creia i practicava.

—No va ser una feina fàcil?

—En aquells anys ja era molt difícil trobar subjectes d'aquests, fins en Milà i Fontanals, que va ser un dels primers que va recollir poesia popular aquí, ja deia que en el seu temps era tan difícil trobar composicions, però encara vam recollir moltes coses en les missions de recerca de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, que promocionava en Rafael Patxot. La feina de Milà al *Romancerillo*... és la més important que s'ha fet i potser pràcticament es completa més per les cançons, diguem que no són estrictament locals perquè aquestes cançons populars tenen una biografia molt àmplia; per exemple, *Els estudiants de Tolosa* és una composició que trobem a Catalunya, al Sud de França i al nord d'Itàlia, jo diria que aquesta poesia devia ser difosa pels joglars pel fet que tingui aquesta àrea tan important.

—Del Vell Saquetes en vau recollir la versió del Ball d'en Serrallonga...

—Hi ha diverses versions perquè cada copista ho intentava millorar i posava coses seves, a vegades, però, el que feien era espatllar-ho. És el que té el folklore, una cançó popular cantada per la mateixa persona pot variar, jo vaig participar en l'Obra del Cançoner Popular Català, que patrocinava en Patxot, vaig anar primer amb mossèn Anglès i després amb el mestre Barberà, i cada vegada era diferent, perquè no eren memòries professionals i, després, ells això no ho reciten, ho canten, i quan ho canten, si hi introdueixen alguna petita modificació, no se n'adonen.

—Vós vau ser un dels últims a veure el Vell Saquetes. Quan hi va anar en Pere Grases, deu anys després dels vostres treballs a la revista "Penedès", ja era mort i només va poder parlar amb el seu fill.

—En Pere Grases va fer una obra molt eficaç, d'ell se'n parla molt a Veneçuela. Va ser qui va introduir allí els estudis literaris amb metodologia moderna, i sobretot va fer l'obra d'estudi

d'Andrés Bello, que és molt interessant. Jo li vaig dir una vegada que ho reunís tot i fes l'edició de l'obra completa d'Andrés Bello, que a Amèrica va ser el gramàtic més important del segle XIX, per dir-nos el que Andrés Bello va suposar i suposa per al nostre temps. Quan vaig anar a veure el Vell Saquetes jo no tenia gaire més de dinou anys, també va ser llavors que vaig publicar un article en una revista que es deia *Universitat* i que no he trobat. Va ser l'any del centenari del naixement de Milà i Fontanals, precisament l'any que vaig entrar a la universitat, el curs 1917-18, i amb en Rubió els de la classe vam anar a portar una corona de bronze a la tomba de Milà i Fontanals. Hi va haver un acte a la Casa de la Vila, llavors era alcalde en Cuyàs, un home que devia tenir cap a quaranta anys. En Rubió i Lluch va escriure un discurs, però com que era gairebé cec i no podia llegir, li vaig llegir jo, em va fer gràcia llegir-ho, jo que només era el nen de cal Perico, abans ens deien «nen» fins que érem molt grans.

PRESÈNCIA DE MANUEL MILÀ

—També vau recordar Milà a la universitat?

—Com és natural, hi va haver també alguns actes en commemoració del centenari d'en Milà. En Rubió ens va dir que féssim algun treball sobre en Milà, i jo, com que llavors era quan començava a interessar-me pel folklore —tot i que per motius essencialment literaris, potser per les lectures que havia anat fent, m'interessava l'èpica espanyola i, en general l'èpica medieval—, havia començat a llegir articles, tot i que Bedier no el vaig llegir fins molt més tard i va ser potser en Jordi Rubió qui em va posar a les mans aquests treballs, de manera que llavors vaig estudiar Milà com a folklorista, i això es va publicar cap a 1918, amb motiu del centenari del seu naixement. El vaig llegir, conjuntament amb altres treballs, en un acte commemoratiu al paranimf de la universitat.

—I què me'n dieu, de la teoria d'en Milà com a autor del “Curial”?

—Mireu, això és impossible. Primer que *Curial e Güelfa* es conserva a la Biblioteca Nacional de Madrid. Hi ha un manuscrit i és del segle XV i el va estudiar en Rubió i Lluch, que no era cap ase. Si l'hagués escrit en Milà i Fontanals, no estaria a la Biblioteca Nacional sinó a la Biblioteca de Catalunya. En Milà no era cap falsificador, el manuscrit és datable i la llengua i tot; a més, era un home tan escrupolós científicament que no ho hauria fet, això. Ell en va fer, de pastitxos, *La Cançó de Pros Bernat* és un pastitx, la *Complanta d'en Guillem* també, però una novel·la en prosa no la podia haver fet. Milà i Fontanals era un home amb uns escrúpols intel·lectuals i morals que una falsificació no l'hauria feta mai. Potser el que passa és que jo diria que la gent de la meua edat que han fet el que jo he fet, que no n'hi ha gaires, està molt lligada a Milà i Fontanals perquè jo a l'institut vaig tenir de catedràtic de perspectiva literària i història de la literatura un deixeble d'en Milà, que de vegades parlava d'ell, i després a la Universitat vaig tenir un gran deixeble d'en Milà, que era en Rubió i Lluch, que venia poc perquè ja era vell, tenia una classe nombrosa de 60 nois del primer any, nois que devien complir els 17 anys, però que no fèiem soroll perquè els estudiants sabíem amb qui podíem fer xivarri. En Rubió donava llavors poques classes perquè hi veia molt poc, però la primera lliçó era sempre sobre en Milà i Fontanals.

—En Menéndez y Pelayo va ser deixeble d'en Milà...

—Milà és l'única figura realment europea en aquesta branca de l'erudició, de la història literària, que ha tingut Espanya. Milà coneixia molt bé la bibliografia alemanya, tot i que crec que no sabia alemany, però hi havia un alemany que la hi traduïa, de manera que estava al corrent de tot. I després va fer veritable romanística perquè el seu llibre *De los trovadores en España* és una obra clàssica sobre la literatura provençal, de manera que convé llegir Milà de tant en tant. I la seva *Poesía heroico popular castellana* va donar un tomb completament diferent a la idea que es tenia sobre l'èpica espanyola i ell va ser dels primers, si no el primer, que va abandonar la teoria romàntica sobre l'èpica, aquella de les «cantilenas», que deia que eren com uns cants que feien de premsa, i com que no hi havia premsa, els joglars, si hi havia una guerra, la pesta, o una execució, eren els que en vers ho cantaven. I es deia que després es van unir una colla d'aquestes «cantilenas» i van donar origen a les cançons de gesta.

—I Milà no ho va acceptar...

—Ell va ser el primer que no va seguir aquesta teoria i va creure que Espanya tenia l'èpica, i va resseguir aquesta èpica en les cròniques generals. No va poder dir quina forma tenien perquè eren prosificades, però hi havia el *Cantar de Mio Cid*, que és de la primera meitat del segle XI, cap a 1030 o 1040, on es veu que no són síl·labes comptades, sinó assonàncies, i després hi ha Gonzalo de Berceo, que és el que en deien «mester de clerecía», és a dir, el mestre oficial de literatura dels savis, dels doctes, que ja emprava la «cuaderna vía», amb síl·labes comptades.

—L'èpica que Milà ressegueix a les cròniques castellanès també la vam tenir a Catalunya?

—És possible que l'haguéssim tingut, però no n'han quedat restes, és possible perquè tots els països en devien tenir, d'èpica, era un gènere popular, es cantava. Aquí és molt possible també que es cantessin poemes èpics provençals que es catalanitzaven amb una certa facilitat —fins al punt que en Rubió i Lluch no distingia bé el català del provençal—; en Milà sí que ho distingia, perquè era filòleg. És a dir, els grans deixebles de Milà que van ser en Rubió i Lluch i en Menéndez y Pelayo van heretar del seu mestre la metodologia i el rigor científic, en canvi cap d'ells no era filòleg.

—És ben interessant aquest caràcter...

—Que Milà era filòleg es demostra perquè va ser el primer que va parlar de llengua catalana, encara que després va ser ell qui va fer el que és el primer tractat sobre poesia catalana medieval, es veu allí un home que coneix l'èpica europea i té una formació que no tenien els d'aquí, vull dir els de tot Espanya, perquè aquí hi havia poca gent. I després fa el seu treball sobre els trobadors, el provençal no el feia ningú aquí i això va ser molt important.

—Era i és un punt de referència inevitable?

—És clar. Jo encara he tingut com a mestres dos deixebles d'en Milà i Fontanals i un tercer que no en va ser deixeble directament però que en realitat va ser qui ha recollit la seva herència, que era en Menéndez Pidal, a Madrid. Una vegada vaig anar a casa de Menéndez Pidal i vaig veure que al seu despatx tenia un retrat d'en Menéndez y Pelayo i un altre de Milà i Fontanals. Era un home que tenia un sentit liberal molt gran, però recordo que em va dir «que gran catalán y que gran español, ustedes debieran de ser como en Milà y no como són ahora»; jo li vaig dir que «si hubiera vivido ahora, quizás sería como nosotros». Menéndez Pidal en aquest sentit creia en una

Espanya que ja existia a la prehistòria, i va publicar també una obra que es deia *Catalunya bilingüe*, cosa que no era certa; tot i que la Corona d'Aragó era bilingüe perquè els aragonesos parlaven una altra llengua, a Catalunya no es parlava l'aragonès, es parlava el català. Els reis d'Aragó sí que eren bilingües, potser trilingües perquè hi havia reines castellanès, franceses o d'altres llocs. Els reis d'Aragó de totes maneres tenien el català i l'aragonès, a Aragó no parlaven català, parlaven aragonès, i aleshores tant l'aragonès com el lleonès eren diferenciats del castellà, dues llengües tan semblants eren dialectes diferents.

—El patriarca de la Renaixença...

—En Milà, a més, era un home que es va incorporar tard a la Renaixença; al principi no hi creia molt perquè quan Rubió i Ors li va enviar allò del Gaiter del Llobregat i va veure el que allí posava, allò de «Puix parla català Déu li do glòria», al final hi va posar «idem, idem al grec». Van fer els primers Jocs Florals el 1859, presidits per en Milà. Tot i el prestigi literari que tenia, el seu discurs presidencial va ser gairebé una oració fúnebre per al català: aquesta llengua gloriosa, aquesta llengua que té un passat brillant, que ha tingut escriptors mestres, si avui en el conjunt de llengües europees no pot ocupar el lloc d'abans, perquè no és una llengua oficial d'un Estat, deixem-li almenys un refugi. Vint-i-cinc anys després, el 1884, ho van tornar a celebrar, però Milà va fer un discurs tot diferent; diu: qui ho havia de dir que en aquesta llengua s'estudien obres bones i fins i tot obres principals, vull dir, obres mestres... És clar que llavors ja s'havia publicat *L'Atlàntida*, Verdaguer ja era una figura, de manera que Milà havia canviat completament la seva actitud respecte al català. Em suposo que això ho devia dir perquè Verdaguer ja havia publicat *L'Atlàntida* i el *Canigó*, en Verdaguer feia revisar els seus treballs per en Milà i Fontanals per si hi havia algun castellanisme, a banda de l'ortografia, que era més o menys la de l'Acadèmia de les Bones Lletres. Si Prat de la Riba hagués ordenat que fos la de l'Acadèmia de les Bones Lletres, hauria estat aquesta; a més, l'Acadèmia i l'Institut per qüestions ortogràfiques estaven de punta. Quan plegava del despatx, al vespre, Prat de la Riba anava a la biblioteca de l'Institut a consultar llibres i coses.

—I Pompeu Fabra?

—En Fabra tenia un cap molt clar, ell no era filòleg, sabia de gramàtica històrica, però el que l'interessava era la llengua literària; si es va imposar el fabrisme, va ser perquè en part de la Riba va dir que havia de ser aquesta. Tècnicament està bé, però es podia haver fet d'una altra manera, si es volia ser més tradicional, es podia deixar la «ch» final o la «y», que així va ser com es van escriure les obres de Verdaguer.

—Vau assistir a les classes d'en Menéndez Pidal?

—Em va fer molta il·lusió anar amb el Menéndez Pidal a Madrid, perquè era una gran figura i després perquè donava un curs de doctorat. Jo feia preguntes a classe i els meus companys partien de zero, no sabien res, i a més no els agradava, molts estudiaven i deien que era una carrera bonica perquè veien obres literàries, però la filologia es una ciència rigorosa i el Menéndez Pidal no creia en la universitat, li feia són, de manera que tot el que podia fer des de fora de la universitat ho feia per no anar a la universitat. Un dia, en sortir de classe, em va dir: «He recibido una carta —ell tenia una gran admiració per Rubió i Lluch— del doctor Rubió que me habla de usted, yo ya me había fijado en usted porque he visto que usted sabía cosas...» A la tardes vivia en un torre a Chamartín de la Rosa, ara està completament unit a Madrid però llavors encara estava una mica

lluny. Pidal treballava el jardí. «Por las tardes yo voy al Centro de Estudios Históricos, venga un día a verme y charlaremos». Em vaig doctorar a la Universitat de Madrid, l'única que llavors concedia aquest grau. Des de llavors vaig començar una relació molt estreta amb Pidal, vam ser molt amics. A Madrid n'hi havia de molt bons que no creien en la universitat, mentre que aquí n'hi havia de molt bons que sí que creien en la universitat, de manera que aquí amb mitjans i de la manera que es va poder la universitat es va posar molt al dia; en canvi, a Madrid en Pidal, que era president de la Real Academia Española, era el primer que mirava que li coincidissin les hores d'aquests càrrecs. El doctor Blecu, per exemple, només volia Barcelona o Madrid, perquè eren els dos únics llocs on hi havia mitjans de treball; a Salamanca, per exemple, tota una universitat com la de Salamanca tenien molts arxius, això dóna temes, però es necessita una bibliografia adient i no la tenien, estic parlant de fa molts anys, ara potser ja ha canviat.

DE LA ROMANÍSTICA ALS MANUSCRITS

—Però us reconeixeu com un romanista?

—Sí, jo volia ser romanista i vaig firmar unes oposicions d'una càtedra de llengua i literatura espanyola, eren dues càtedres, una a Múrcia i una altra a La Laguna, i estaven adjudicades a qui passés les oposicions. A Múrcia, hi anava el poeta Jorge Guillén i a Canàries hi anava jo, és clar, però no m'havia preparat les oposicions i fonamentalment van sortir uns temes que no sabia. Aleshores, abans de manifestar la meua ignorància en tot això, em vaig aixecar i me'n vaig anar i no vaig entrar a les oposicions. Un jutge em va dir: «Usted ha hecho investigación y cuando hay que hacer oposiciones, en el momento que se firman unas oposiciones, hay que preparar oposiciones y no hacer investigación». Era veritat i vaig escriure a Rubió dient-li que m'havia retirat i em va dir: «M'alegro molt que s'hagi retirat perquè m'agradaria que vostè treballés amb mi». L'edat mitjana la coneixia potser millor que cap altre opositor perquè jo, com que vaig voler ser romanista, em vaig aficionar especialment en l'edat mitjana, però van sortir uns temes del segle XVII i XVIII.

—Per què us va cridar en Rubió?

—Deia que jo seria un excel·lent bibliotecari de manuscrits, que és el que he estat. Com que aleshores hi havia la dictadura de Primo de Rivera no volia convocar cap vacant de la biblioteca perquè després no vingués un senyor que a ell no li agradés. Podia venir un senyor de Madrid que en pogués saber més o no saber-ne tant de manuscrits, però que posat aquí fos un estranger, perquè els madrilenys de les d'aquí no en sabien res, excepte en Sáenz Rodríguez, que era deixeble del Menéndez y Pelayo, i després també en Millares Carlo, però aquest només era paleògraf. Aleshores fou quan en Rubió va convèncer en Patxot —que fou qui va pagar totes les despeses de l'Institut d'Estudis Catalans durant l'època del Primo de Rivera— perquè em donés una beca i em va encarregar que fes el repertori de manuscrits catalans. Aleshores vaig anar a València, a Saragossa, vaig fer viatges i es va reunir un material, però en Patxot després se'n va anar perquè va venir l'època de la República.

—El vostre treball el va publicar la Fundació Patxot?

—Algunes coses del repertori van sortir gràcies a la fundació Patxot, però els materials van passar a la Biblioteca de Catalunya.

—També vau estar treballant a París?

—Sí, molt de temps. El primer any que vaig estar a París des del mes de gener fins a l'agost i el segon any, com que havia començat estudis, vaig anar-hi a principis de novembre, que em pagava els estudis la Diputació. En Jordi Rubió va mirar que en Patxot em continués pagant la pensió, però com que havia estat educat en la cultura anglesa li va semblar que no tenia prou coneixements si no anava a la Gran Bretanya i m'ho va proposar, de forma que «a bodes em convides». Em va agradar molt perquè de tots els països que conec el que m'ha agradat més per viure és la Gran Bretanya i Londres és una gran ciutat per viure-hi. És una ciutat amb unes biblioteques i uns museus, una ciutat extraordinària. Si hagués tingut diners, hauria passat l'estiu a Londres perquè feia una temperatura molt agradable a l'estiu i tenies les grans biblioteques, els grans museus, els grans parcs, els parcs de Londres eren una meravella.

—Hi vau anar a estudiar obres catalanes?

—A París hi havia un catàleg d'un gran hispanista molt apreciat que havia mirat molt per sobre, quan vaig mirar aquest fons de París hi vaig fer descobertes brillants, en una crònica general posava Crònica General i res més, però en tenien que eren compilacions. Aquest treball, que vaig fer amb molta calma i amb tota consciència, és el que aquí em va situar, jo aquí havia estat només un estudiant aprofitat, un xicot que potser que podien dir que prometia, que feia coses, i coses que m'agradaven, de manera que van acordar amb en Patxot que em continués subvencionant. Vaig ser a Oxford i a Cambridge i precisament allí em vaig trobar amb en Ferran Calvet.

—També fill il·lustre de Vilafranca...

—Exactament, tot i que a en Calvet no se l'ha reconegut mai a Vilafranca. L'anglès no l'havia estudiat mai, el vaig aprendre pel meu compte. Vaig estar dos mesos a Londres, un mes a Oxford i després unes setmanes a Cambridge, on no hi havia gairebé res de català però en un col·legi de Cambridge vaig trobar un manuscrit català que no sé com hi devia anar a parar, que va resultar que era una obra desconeguda de Roís de Corella, l'autor valencià del XV.

INTEL·LECTUALS I POLÍTICS

—Ja eren els anys de la Segona República?

—Gairebé. Recordo que en el tribunal d'oposicions hi havia en Sáenz Rodríguez que en coses catalanes era molt obert. Va ser un dels que va organitzar aquella expedició d'escriptors castellans, després de la dictadura de Primo de Rivera, que van venir a Catalunya com una mostra de cortesia amb els catalans i de desgreuge, també hi va intervenir l'Azaña.

—Manuel Azaña?

—Va venir l'Azaña en aquella expedició. Jo no sabia qui era, però formava part de la junta de l'Ateneo de Madrid. També hi havia el catedràtic de paleografia de Madrid, que era amic meu. Després del sopar hi va haver una sobretaula que va durar hores, vaig estar parlant amb en Millares Carlo i amb l'Azaña. Era de Valladolid i havia estat director d'un diari bastant anticatalà, en realitat Manuel Azaña havia estat anticatalà. És clar, van venir l'Alcalà Zamora i el pacte de Sant Sebastià i tota aquesta gent va dir: «Bé, no farem més anticatalanisme, vosaltres demaneu l'autonomia i nosaltres no hi posarem obstacles». Llavors van assenyalar un pla de treball i els cas-

tellans van ser molt fidels. L'Alcalà Zamora, que era el més anticatalà, era un orador brillant i van dir una vegada parlant d'aquí que: «Fue a Cataluña para pactar desmembraciones». Va ser un home molt lleial a això i recordo que el Nicolau d'Olwer n'estava molt, de l'Alcalà Zamora, i reconeixia que era un home molt seriós. Com li he dit, hi havia també l'Azaña i el catedràtic de paleografia que era en Millares Carlo. L'Azaña estava entusiasmat perquè van arribar a Barcelona, jo els vaig anar a rebre també i hi vaig anar amb en Menéndez Pidal, que també va venir. Anàvem amb el cotxe del mestre Amadeu Vives, que era un cotxe magnífic. Deia l'Azaña: «Es que nunca había visto un pueblo en la calle, ¿qué haremos nosotros?, porque nosotros deberíamos hacer una cosa como respuesta a este recibimiento». Va passar en Fernando de los Ríos i es van fer uns discursos molt brillants i un dels que va estar molt bé fou el del Sáenz Rodríguez, que havia recollit aquest sentit hispànic ampli del Menéndez y Pelayo, era molt erudit i coneixia la literatura catalana, però aquest va fer un discurs dient que ara que ens havíem trobat era el moment que féssim, que ens poséssim d'acord en el que no havíem de fer, i va dir allò de «ni separatismo, ni asimilismo».

—Tot un programa polític!

—Després va venir en Fernando de los Ríos i va dir: «Ahora ya no va a haber problema catalán porque ahora habrá libertad en España». Tot això va venir després del Primo de Rivera, hi va haver la dictadureta i després va venir la República. És clar que tot això era teòric perquè a la seva manera ja hi havia llibertat, ara, el que ells no trobaven bé era que hi hagués hagut la cooficialitat del català i aquestes coses. Ortega i Gasset va fer un discurs més circumspecte dient: «Las posiciones son distintas y en estas cosas —va venir a dir una cosa així— es muy difícil compaginar actitudes distintas, pero hay una actitud humana que creo que puede hacer más soportable estat convivencia, que es la conllevancia». I penso que allí devia inventar-se aquesta paraula que després ha tingut molt d'èxit perquè ara es parla molt de conllevancia, i va acabar: «Pues hagamos el propósito de conllevamos». Quan l'Ortega va marxar es va anar a acomiadar de l'Azaña, que eren de la junta de l'Ateneo. L'Azaña li va preguntar: «¿No le ha conmovido a usted lo que ha visto?», i ell li va contestar: «Esperemos unos días, las aguas volverán a su cauce». Ortega era més fred i Azaña, en canvi, era un home que era vehement.

LLIBRES I BIBLIOTEQUES

—Però el cert és que no vau fer oposicions?

—Jo donava classe de paleografia i el catedràtic era en Millares Carlo, però jo no pensava fer oposicions de paleografia perquè si hagués estat només paleografia bé, però era paleografia i diplomàtica, i de diplomàtica, no en sabia prou perquè jo seguia el camp de les lletres.

—La filologia...

—A Alemanya, per exemple, a moltes facultats la paleografia va amb la secció de lletres i la diplomàtica va amb la història, en canvi a Espanya la paleografia i la diplomàtica van juntes, i diplomatista jo no ho era.

—La feina, però, l'heu fet sobretot a la Biblioteca de Catalunya.

—Principalment sí. Jo vaig ser de totes maneres professor de la universitat i vaig deixar un cert rastre. El que va passar a la universitat és que hi va haver una tensió molt gran. Primer hi havia

un grup de catedràtics que volia fer una reforma a fons de la universitat i entre aquests hi havia catalans i castellans. Quan va venir l'autonomia universitària, la universitat es va catalanitzar i aquests castellans es van posar en contra del Patronat, el secretari era en Balcells, el catedràtic de llatí, que va ser un home que va fer una feina enorme, perquè en poc temps, en un any, va fer una reforma enorme que va canviar la manera de ser de la universitat. Els plans d'estudis van canviar també aleshores perquè el ministeri va fer canvis en els plans d'estudis.

—Hi havia voluntat renovadora?

—Uns catedràtics eren renovadors, però els que eren castellans quan van veure la catalanització de la universitat no hi van estar d'acord i es van passar a l'altre costat, i després n'hi va haver que no estaven d'acord amb el que havia fet en Balcells perquè la universitat tenia valors, tenia uns béns, i en Balcells per fer reformes a l'edifici i s'ho va gastar tot, a més va comprar molts llibres i altres coses, i això hi va haver gent que no ho va trobar bé, que li va semblar que no s'havien de treure tots els béns. El que en aquell temps convenia era fer una obra radical per transformar de cop la universitat. La universitat tenia personalitat jurídica; per tant, podia tenir deixes d'algun senyor que en fes una a la universitat. Crec que el que va fer en Balcells va ser molt important perquè va canviar l'aspecte extern, la fesomia, la façana de la universitat i després l'interior, però no li van perdonar i en Balcells quan va venir la dictadura d'en Franco se'n va anar a Suïssa i va morir allí, molt pobrament i separat de la família, perquè la dona i les filles les tenia aquí, va ser un final molt trist.

—Vau haver de deixar la universitat després de la guerra?

—Em van inhabilitar per sis anys. A mi em van expedientar i l'expedient va tenir dos aspectes, el de la biblioteca, que va passar sense cap problema i em van rehabilitar i no va passar res, i el de la universitat. A la universitat em van posar diversos càrrecs i tots eren veritat, deien: «Profesa ideas catalanistas, ha tenido cargos de confianza en la época del patronato universitario y es completamente desafecto al G.M.N.»

—El «Glorioso Movimiento Nacional»!

—I tot això era veritat. És clar, jo vaig fer un plec de descàrrec dient —i era veritat— que no havia militat mai en cap partit, i que durant la guerra —i això també era cert— m'havia abstingut de firmar manifestos. Per tant, ningú no podia dir quines idees polítiques jo tenia, jo podia tenir les idees que volgués però no n'havia fet manifestació ni propaganda; per tant, sota aquest aspecte a mi no se'm podia obrir un expedient. El que es va cuidar de tramitar-lo era un catedràtic rabiosament anticatalà. Em va cridar, em va fer un interrogatori i ja vaig veure que no tenia capacitat humana, era desagradable, recordo que hi va haver un moment que no el vaig entendre i li vaig dir: «Perdone, pero no lo he entendido bien». «Claro —va contestar—, como ustedes siempre hablan catalán no entienden el castellano». Llavors jo, mig rient, li vaig dir: «Permítame que le diga que yo he escrito muchas más páginas en castellano que usted», perquè ell només havia fet el memorial de l'assignatura «...y —vaig afegir— nunca me han hecho ninguna corrección», això li vaig dir rient. Llavors ell també va riure i va canviar de to.

—Però us van inhabilitar...

—Per sis anys, i ni tan sols en col·legis particulars podia ensenyar, perquè volien professors que després poguessin examinar. Llavors els col·legis particulars, si estaven adscrits a un institut, amb

un professorat que l'institut hagués reconegut, podien fer exàmens, el que no podien fer era l'examen final, és a dir, la revàlida. Això em va anar bé, perquè, si no, m'hauria posat a ensenyar en col·legis particulars i no n'hauria sortit, i això que durant un quants mesos vaig anar als jesuïtes de Sarrià, perquè el professor que hi havia l'havien fet numerari. Allà hi anaven fills de casa bona, el perfecte d'estudis era un home molt trempat, un mallorquí d'origen xueta, que es deia Cavalleria, però el que em va molestar era la insolència d'aquells nois, i per cert que després vaig fer amistat amb un d'ells, perquè era amic del seu pare, el marquès de Mura, que era president de l'Associació de Bibliòfils, entitat que em va voler tenir com a assessor. Però un dia ja en vaig tenir prou, i vaig dir una cosa que als jesuïtes no els va agradar: «Miri, durant la guerra he hagut de trac-tar gent de la FAI, eren joves que no tenien cap culpa de tenir aquestes idees perquè eren de l'Hospitalet i no havien tingut altre ensenyament que l'escola anarquista, però em trobava més bé tractant amb aquests nois que amb vostès!». Suposo que no els va agradar, però era la veritat.

—Aleshores vau entrar a l'Escola de Bibliotecàries?

—L'Escola de Bibliotecàries és una altra història, perquè tot això té molta història. L'Escola de Bibliotecàries la tenia abans de Mancomunitat, quan va venir la primera dictadura, la d'en Primo de Rivera, va passar a la Diputació, però resultava que per ser professor calia un nomenament que deia que aquest tindria caràcter definitiu el dia que es fes un «nomenament en forma». De manera que basant-se en això després de la guerra van destituir tots els professors i en van nomenar uns de les biblioteques de l'Estat, i jo, que ja havia estat a l'escola, en vaig quedar fora. De totes maneres, a l'Escola de Bibliotecàries el director va veure que allò no anava i em va proposar: «Hauria de venir vostè» perquè el que hi havia era un carlí, un sant baró, però que no en sabia, l'havia portat en Valls i Taberner, que es va pensar que sent navarrès i carlí lligaria amb la gent d'aquí. A la Biblioteca de Catalunya van posar en Mateu Llopis, un valencià dels catalanistes que va impedir que es fessin moltes coses a la biblioteca, però es van continuar fent compres catalanes molt bones.

—I aquell ho va deixar?

—I m'ho van dir a mi. Ho vaig comentar a en Rubió: «M'han demanat per ser professor d'història del llibre». «Miri —em va contestar—, allò de la Universitat va ser un greuge col·lectiu; per tant, el greuge és de tots els que aleshores hi érem», i jo no vaig dir res. Però l'altre any em van tornar a fer la mateixa proposta, i en Rubió ensenyava a la universitat, on ens havien destituït a tots els de la Universitat Autònoma, hi ensenyava i també era un greuge col·lectiu. I aleshores vaig acceptar ser professor de l'escola de bibliologia. Jo crec que va tenir eficàcia això perquè, és clar, jo veia les bibliotecàries que s'anaven formant i anava fent seleccions per a la Biblioteca de Catalunya i les anava preparant.

—Encara hi aneu gairebé cada dia, a la Biblioteca de Catalunya?

—Sí, però és perquè hi tinc la taula, hi tinc els llibres, perquè la Biblioteca de Catalunya té un fons molt bo, perquè en Rubió, a banda de l'aportació que ell hagi fet a la literatura catalana i tot això, va ser el pare de la Biblioteca de Catalunya, junt amb l'Eugeni d'Ors. Penseu que quan es va posar el sistema de classificació decimal a la biblioteca no es van haver de fer gaires modificacions per adaptar-lo.

—Era el sistema decimal d'en Rubió...

—Era el sistema decimal de tot Espanya. A Madrid se seguia amb més puresa perquè hi havia en Laso de la Vega, que, aquest, era un home que tenia una formació com a bibliotecari tècnicament bona, tot i que no tenia la personalitat d'en Rubió. Aquest Laso de la Vega tenia una biblioteca, que no sé si era la de la Universitat de Madrid o d'una escola superior, i va aplicar un sistema decimal estricte. Llavors vam veure amb en Rubió que havíem de fer igual perquè els llibres els intercalava per matèries, d'acord amb el sistema decimal, però només ho feia una vegada l'any, mentre que els llibres nous els tenia en un armari i quan li demanaven els trobava fàcilment, mentre que en Rubió ho feia cada vegada que arribaven i s'estaven canviant cada vegada.

—I aquest sistema anava molt malament...

—Per això en Laso de la Vega deia: «Rubio, sí... hizo algunos disparatones...». Es referia també a una cosa que en Rubió va fer amb molt bon sentit, perquè el sistema decimal són deu números del zero al nou, té el mal de ser un sistema americà, però és còmode perquè és fàcil recordar els números...

—I en Rubió va fer algunes variacions sobre això...

—Sí, perquè el català no tenia número, com que era decimal no hi havia número per al català, i llavors es posava amb el provençal, tant pel que feia a llengua com a literatura, mentre que a història anava a una subdivisió d'Europa. Aleshores a tot el que era català en Rubió li va donar un número; és clar, va canviar números de la classificació, era el que Laso de la Vega en deia «disparatones», però, és clar, hauria fet molt estrany que un senyor a la Biblioteca de Catalunya hagués volgut veure el que hi havia de literatura catalana i s'hagués trobat amb el provençal i un sub-número per al català. A la numeració de filologia també es va adaptar, però en Laso de la Vega no entenia aquests aspectes, perquè només veia el caràcter tècnic de l'operació.

—En Rubió tenia una personalitat molt especial?

—Molt, tenia molta personalitat. Que això també el va perdre perquè tenia molt geni, i ell, si havia fet una cosa, no la canviava, era com aquells versos castellans que acabaven amb allò de «sostello y no enmendallo», ell era així: feia una cosa i no canviava. Quan jo vaig començar a treballar, en Rubió es va enamorar de mi perquè, primer a París i després a Madrid, vaig estudiar els fons catalans. Allí hi havia els grans fons catalans, a París perquè hi va haver aquell Pere de Marca en temps de quan Lluís XIII deia que per la successió del rei espanyol Carles II vindria aquí un rei francès que va ser Felip V, nét de Lluís XIV. Pere de Marca va anar per totes les biblioteques monàstiques i va arrambar tota mena d'escrits, per veure si podien demostrar que al rei de França li corresponia per sang la Corona d'Aragó i per això hi ha el gran fons documental català a París.

—I el de la Biblioteca de Catalunya, com es va crear?

—Aquí hi havia dues biblioteques particulars molt importants que van ser la base de la Biblioteca de Catalunya, la d'en Marià Aguiló, una de les grans figures de la Renaixença potser amb Milà i Fontanals les dues figures més importants, i la biblioteca Dalmases. Aguiló era bibliotecari de l'Estat, era mallorquí i xueta i va ser bibliotecari a Palma de Mallorca, a València i a Barcelona; l'any 1835 quan hi va haver la desamortització dels convents es va trobar amb tots els llibres monàstics que van anar a parar als ajuntaments, de qualsevol manera. Jo crec que aquest és el gran fons català de la Biblioteca de Catalunya, una biblioteca moderna, fundada l'any 1907.

Suposo que tots aquests volums Aguiló els va anar fent córrer, que es el millor que es podia fer, en cas contrari s'ho haurien venut a l'estranger i ara han anat a la Biblioteca de Catalunya. Pensar que una biblioteca de 1907 té el fons de literatura medieval catalana més important del món només es pot explicar per unes condicions extraordinàries com aquestes. Cal pensar que al fons de Marià Aguiló hi ha coses extraordinàries, entre elles tres cançoners del segle XV, anteriors a Ausias March, amb tota la poesia anterior a ell. Després hi havia la biblioteca Dalmases, que també era molt important, del segle XVIII, i es conservava sencera al palau Dalmases, al carrer Montcada, hi havia coses molt bones.

PERSONATGES DEL SEU TEMPS

—L'Eugeni d'Ors...

—L'Ors és un home al qual Catalunya li deu molt, potser van ser injustos amb ell i va reaccionar d'una manera que no era gaire bonica. Però aquí a Catalunya, a la cultura hi ha un abans i un després de l'Ors, va ser el que va acabar amb una cultura encara molt del segle XIX que era del pagès i de la barretina. El noucentisme no és altra cosa que voler fer una cultura a l'ordre del dia, i el noucentisme és una definició de l'Ors.

—En efecte...

—Però ja sap que hi va haver un petit incident amb l'Institut, amb els de la secció d'història de l'Institut, que eren una gent que només veien l'aspecte de la cultura catalana del document i aquestes coses; en aquest aspecte ho feien molt bé, però jo penso que a l'Ors no el van entendre. És a dir, en el fons l'Ors era un diletant, però un diletant de molta cultura, era un bon assagista i un bon escriptor.

—No tothom, però, hi estava d'acord.

—Jo de jove vaig viure en un ambient molt antiorsista, tant a la Universitat com a l'Institut. A la Universitat perquè l'Ors no va poder ser catedràtic i quan hi va haver la Universitat Autònoma, catalana ell no en va voler saber res, i amb l'Institut perquè hi va haver un petit incident —això és la versió Puig i Cadafalch, que era un home sincer però que podia ser parcial, sense intenció de ser-ho— quan l'Ors era director del servei de biblioteques, d'ensenyament i, és clar, feia anar un pressupost important de la Mancomunitat, hi va haver una partida de poques pessetes, unes cent o dues-centes mil pessetes, que no va quedar justificada, que era poc en un pressupost de biblioteques. En Puig i Cadafalch deia que ell no li hauria dit res a l'Ors, però que hi havia uns diputats de zones rurals que no sabien qui era i van trobar que s'havia de justificar aquella partida, l'Ors s'hi va negar, i aleshores no sé com va anar però el devien expedientar i fou quan es va separar d'aquí.

—I se'n va anar a Madrid...

—Se'n va anar a Madrid i va entrar de seguida a l'ABC, que era el periòdic més anticatalà, i hi va fer alguns articles anticatalans. Després de la guerra va mirar de tornar, va ser quan el vaig conèixer. Anava a Vilanova i es tractava amb molta gent de Vilafranca. Recordo una Festa Major de Vilafranca, un any que vaig ser secretari d'uns jocs florals i aquell vespre vaig anar al Museu a veure l'entrada de Sant Fèlix. Allí hi havia l'Ors amb una colla de senyores de Vilafranca que

també estiejaven a Vilanova, amb aquelles senyores l'Ors va estar senzillament deliciós, els seguia el corrent, es va assentar damunt d'una taula, sense cap formulisme. Ara, això sí, totes li deien «mestre»...

—Renoï!

—Després, quan va tornar, va tenir relació amb la Biblioteca de Catalunya, quan es va celebrar el centenari de Goethe la Biblioteca va fer una exposició amb les obres que teníem i en un cicle de conferències en van encarregar una a l'Ors. D'aquestes exposicions generalment jo m'encarregava de l'organització. Recordo que la conferència de l'Ors volia demostrar que Goethe s'assemblava a ell, o que ell s'assemblava a Goethe... De manera que l'Ors era així, la vanitat.

—Vau tenir relació amb en Pere Grases, en Joan Ramon Masoliver i tota la colla de l'«helix»?

—Molta, però a l'*helix* no hi vaig participar. Tenia la col·lecció completa, que després em sembla que la vaig donar a la Biblioteca de Catalunya. Estava molt bé, aquella revista, cal recordar que fou la primera revista catalana que publicà una traducció de fragments de l'Ulisses de Joyce, la va fer Mn. Trens.

—Com era mossèn Trens?

—Va ser bibliotecari i professor del seminari, però era un home que li agradava la bona vida. Vivia amb Mn. Anglès i Mn. Carreras perquè d'alguna manera Mn. Carreras era el cap de la clerecia catalanista. Quan hi va haver un ministre disposat a això es va fer una distribució de bisbats per a aquests catalans i Mn. Carreras era el que havia de ser bisbe de Barcelona. Un d'aquest bisbes que va sortir va ser en Pla i Daniel que va tenir el vilafranquí Mn. Albert Bonet de secretari. Com que va ser cardenal, en comptes de «su eminència» en coneixia un que li deia «su menudència», perquè era molt petit. Mn. Trens era un home que navegava una mica, a una banda i a l'altra, però va saber nedar i guardar la roba. Amb Mn. Carreras van trobar molts diners per a l'Institut, els treien de la Tecla Sala, que tenia una indústria al Llobregat. Quan la Tecla Sala va anar al Pol Nord se'n va emportar Mn. Trens...

—Al Pol Nord?

—Efectivament, Mn. Trens va anar al Pol Nord amb la Tecla Sala i alguns fills d'ella, i deia que se l'estimava com un fill. Ara, això sí, hi va anar amb smoking, molt elegant, deien que Mn. Trens era el capellà més elegant de Catalunya.

—La revista «Penedès» ja la va lligar ell?

—Mn. Trens era el principal que ho manegava, em penso que també hi havia col·laborat en algunes coses el doctor Josep Estalella. Es feia entre Vilafranca, Vilanova i el Vendrell, però sortia de Vilafranca, hi havia col·laboració del Vendrell, crec que hi havia col·laborat en Vidal Salvó, que va ser catalanista i quan va venir el Primo de Rivera li va semblar que tot estava perdut i es va fer monàrquic, i anava molt amb companys nostres, com va anar molt darrere en Garcés perquè també es fes de la Unió Patriòtica. Li feien molta broma els del *Mirador*, amb allò del «Mirador indiscret», li deien el de cal Panxo, a en Vidal Salvó. En Tomàs Garcés era un home seriós, però en Vidal treballava, l'Anna Maria de Saavedra hi havia publicat també.

TEMPS DE GUERRA

—La guerra va aturar els vostres treballs i estudis?

—Mireu, hi ha el cas d'en Martí de Riquer, que era més jove que jo. Va anar a trobar en Nicolau d'Olwer a veure si li podia trobar una cosa a la rereguarda perquè estava fent uns treballs molt importants de literatura catalana i en Nicolau d'Olwer li va dir: «Mireu, ara aneu on us cridin, incorporeu-vos i quan s'acabi la guerra ja fareu aquests treballs de literatura catalana», i en aquest fet va perdre el braç. La guerra no distingia els estudiosos.

—I vós?

—Quan va començar la guerra a mi em van mobilitzar, i els que érem de lletres passàvem a sanitat, és a dir que el conseller de Sanitat era un catedràtic de la facultat de Medicina, que era un dels germans Tries i Pujol, ens va dir que els de lletres féssim l'examen de practicant perquè ell ens cridaria a medicina, a sanitat. Això l'únic que ho va poder fer del tot va ser en Vicens Vives, perquè després la cosa va anar tan de pressa que ja no hi va haver temps. De manera que jo em vaig examinar de practicant, i per cert no ho vaig fer del tot malament, em van demanar que fes una capelina d'Hipòcrates però no em sortia i el mateix malalt em deia: no, miri, ara faci-ho així. Quan em van mobilitzar, em van cridar, vaig dir que jo volia que em posessin per a treballs auxiliars perquè pateixo insuficiència mitral, de jovenet al futbol feia de defensa, generalment, perquè quan corria em venien palpitations fortes. Quan era a Portugal, que estava en una dispesa a Coimbra, hi havia també un estudiant de medicina que era un xicot trempat i quan em venien aquestes palpitations em deia que em quedaria mort d'un moment a l'altre, a vegades feien respecte. I, naturalment, em van declarar per a serveis auxiliars. Els de serveis auxiliars anàvem cada dia al Guinardó esperant que allí ens diguessin alguna cosa i un dia ens van portar tots a Terrassa, vam passar la nit allí i l'endemà vam anar cap a un d'aquells pobles del Vallès on vam estar uns dies dormint a terra, i per cert que hi dormia molt bé. N'hi havia uns de la FAI que portaven un cabrit, tot i que molts d'aquests de la FAI eren vegetarians. I des d'allí vam anar cap a Girona, però no anàvem per carreteres perquè no ens veiessin. Cada dia vèiem un avió de Mallorca que voltava, però fèiem voltes perquè no ens poguessin bombardejar. Pel camí vam sentir que Barcelona havia caigut i ja estava ocupada per les tropes nacionals.

—Vau passar a França?

—A nosaltres el que ens conduïa era un brigada de complement, de manera que era com nosaltres, i amb aquest ens hi fèiem. Llavors quan va caure Barcelona ens va dir que anéssim cap a França, però que ens ho deia perquè féssim el que pensàvem que haviem de fer. Vam anar cap a Girona on hi havia un íntim amic meu, que va pintar algunes coses de Vilafranca, en Jaume Busquets, de manera que vaig anar a casa dels seus pares, els vaig dir que era amic d'en Jaume, però em van dir que ja tenien tres o quatre persones acollides i que me n'havia de fer càrrec, que no em podien acollir. La meua columna ja se n'havia anat, afortunadament.

—Coneixíeu Girona?

—Hi havia estat anteriorment perquè en Rubió m'havia encarregat que fes l'inventari dels manuscrits de la catedral i de Sant Feliu de Girona. Pel que feia als manuscrits de la catedral, estaven molt ben catalogats pel canonge Botei, mentre que els de Sant Feliu els tenien al menjador del palau episcopal, de manera que el que jo vaig mirar fou de portar tot allò a l'arxiu de la catedral,

fer-ne un fons únic i donar-hi una numeració i vaig fer tota aquesta feina. És clar que primer vaig anar a veure el canonge Botei i li vaig dir que m'havien encarregat de fer això i que no volia que s'ho prenguéssim com una suplantació, ell ho va entendre i sé que després parlava molt bé de mi. Després hi va anar per la part arqueològica en Serra Ràfols, un bon historiador i un bon arqueòleg. A mi em semblava que, tal com estava l'arxiu de Sant Feliu, al menjador del palau episcopal no estava segur, perquè estava damunt d'una taula. Jo els vaig dir que ho pensava incorporar a l'arxiu de la catedral i els vaig dir que quan ells se'n tornessin a cuidar ja en farien el que voldrien, només hi vaig posar una numeració seguida.

—I finalment?

—Llavors em vaig trobar a Girona que havia de tornar cap al franquisme o no tenia cap altra alternativa. Tot i que jo no era ni àcrata, ni menjacapellans, ni res de tot això, jo creia que, si no guanyava en Franco, amb la República hi havia camins per tornar les coses al seu lloc. Aleshores, anava cada dia a l'hospital militar esperant que en Tries em cridés, en Tries no em va arribar a cridar i un dia se'ns emporten tots cap a Terrassa, d'allí a Castellar del Vallès i d'allí fent giragonses cap a Girona i com que venia aquest que era de complement ens va dir que anéssim a França. Jo vaig veure que si anava a França em costaria de tornar i que tindria dificultats amb la biblioteca. Vaig anar primer a casa d'en Busquets i com que no podia ser vaig trobar en Carles Rahola al carrer, ell em va dir que anés a casa seva, vaig estar uns dies a can Rahola, tot i que la vida era molt difícil hi havia llegums i conserves.

—I allí us va trobar el final de la guerra?

—Vaig estar un temps allí fins que ja es va acabar la guerra i aleshores cada dia a les sis del matí me n'anava a la carretera a veure si hi havia algun cotxe que anés cap a Barcelona. Un dia va passar un cotxe militar i els vaig demanar si em podien portar a Barcelona. Em van dir que portaven «el correo del Generalísimo» i com que els vaig dir que no el tocaria em van deixar pujar. Això només podia passar a Espanya, tot té els seus avantatges, a Alemanya si hagués dit que era del front i que havia estat a l'altra banda m'haurien portat en camps de concentració, en canvi aquests senyors em van portar fins a prop de casa, amb «el correo del Generalísimo».

—Ironies del destí...

—Això és propi d'un país com Espanya, tot i que no es fan moltes vegades les barbaritats que es van fer en un país com Alemanya. Si aquí hi hagués hagut el que allí hi va haver amb els jueus, portar si que n'haurien matat, de jueus, però després se n'haurien cansat i haguessin dit que no valia la pena, o potser els haurien subornat.

NOTES LITERÀRIES

—Vós heu fet importants aportacions a l'estudi de la novel·la de cavalleries.

—Recentment no. A la Biblioteca de Catalunya n'havia parlat en conferències, perquè a en Mateu quan hi havia algun fet o celebració li agradava que es fessin conferències i aquestes coses, generalment jo sempre en feia alguna i era el que triaven els conferenciants. Sobre *Curial e Güelfa* tinc publicat algun treball a les actes del III Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes.

—Quin caire té el “Curial”... com a novel·la de cavalleries?

—El *Tirant*... és més una novel·la de cavalleries clàssica. El *Curial*... és una novel·la psicològica. És una novel·la poc coneguda, té molta més fama el *Tirant*..., a banda del fet que és una bona novel·la i després en Joanot Martorell feia com els autors medievals, que fer plagis per ells no era cap mal i ells el que miraven és que el que fessin es llegís bé i si ho copiaven d'un altre es quedaven tan tranquils. El *Tirant*... té el començament que és allò de Guillem de Varoic que és la iniciació del cavaller que és tret del *Llibre de Cavalleria* de Ramon Llull, i després hi ha trossos amb una certa influència de Boccaccio. Ara, el *Tirant*... és una novel·la eufòrica...

—Vital?

—Vital, divertida. En canvi el *Curial*... és quasi una novel·la psicològica. És la història d'un xicot jove, que és armat cavaller, que és educat per una família i la senyora de la casa, que és la Güelfa, s'enamora d'ell, i aleshores, és clar, hi ha uns problemes psicològics. Com a novel·la psicològica és admirable. N'hi ha un manuscrit únic a Madrid, és una novel·la per la qual he sentit una gran predilecció.

—Ausias March també ha estat objecte dels vostres estudis...

—Però Ausias March era del XV. Un dia vaig posar damunt un mapa d'Espanya els grans poetes del segle XVI en castellà: Garcilaso de la Vega, Fernando de Herrera, els de Sevilla, Góngora ja va venir molt cap al final. Tots estaven a unes distàncies com les que hi pot haver avui de Barcelona a Saragossa, a València, Lleó, Toledo, en canvi Barcelona en aquell moment era pràcticament el Principat, és molt petit i, és clar, no sempre hi ha bons escriptors. Els escriptors, generalment, es distribueixen en una geografia bastant àmplia...

—I, a més, una llengua marcada per la desaparició de l'aristocràcia, de la cort...

—Va quedar una aristocràcia provinciana, que parlava el català aquí, eren com una segona fila. Jo crec que és això i ja ho havia dit Menéndez Pelayo, un home extraordinari pel qual jo sento una admiració i un respecte enorme. Em vaig formar molt llegint Menéndez Pelayo. Va ser el que va dir que la literatura catalana havia tingut la seva edat d'or, tot i que fora d'Espanya tota aquesta terminologia de l'edat d'or i de plata no es fa servir. Però es pot dir perquè els castellans han estat els mestres de la novel·la al món, la primera novel·la moderna que hi ha és el *Quixot*, i després la novel·la picaresca és un gènere molt interessant. És clar que hi ha hagut altres gèneres, però vull dir que la literatura castellana és de les que pesen al món. Menéndez Pelayo va dir que l'època d'or de la literatura catalana s'havia anticipat i que, per tant, també s'havia anticipat la decadència. Jo crec que això no és veritat perquè al segle XV Catalunya va tenir uns grans poetes, però, Ausias March era valencià.

—...i també Joanot Martorell.

—En efecte, Joanot Martorell també ho era, i potser el que era barceloní era l'autor del *Curial*..., que és anònim. València i Barcelona eren al costat, i la llengua era la mateixa, encara que els valencians notaven que no parlaven igual. Roís de Corella, que ja és de molt de finals del XV, però que és un poeta important, tot i que més retòric, diu que el valencià és molt semblant al català, però no és igual, potser perquè feien les «r» finals o la conjugació que difereix una mica, de manera que ja en el XVI els valencians se sentien diferents... i, a més, Jaume I els va fer d'un regne diferent.

—Amb l'edició d'Ausiàs March vau fer una feina essencial.

—L'edició d'Ausiàs March és difícil perquè és un poeta conceptuós, jo vaig incorporar algunes correccions a l'edició a *Els nostres clàssics* de la Barcino. L'editor sempre feia el mateix: quan li quedaven uns cent exemplars els retirava i deia que s'havien exhaurit, però no s'acabaven mai, sempre en tenia un d'amagat. Cal destacar igualment la influència que Ausiàs March va tenir també sobre la literatura castellana, sobre Garcilaso i sobre el mateix Fernando de Herrera. Cal tenir en compte, però, que Ausiàs March costa i després té tota una part en la qual vol fer una teoria de l'amor, del que ell no va sentir mai perquè Ausiàs March era un home que tenia una vida molt llicenciosa, es va casar dues vegades i tots els fills que va tenir van ser fora del matrimoni, un d'ells era fill d'una esclava. De totes maneres els *Cants d'amor*, tan conceptuosos, proposen una teoria que el bisbe Torras va veure molt bé a *La tradició catalana*, i és que proposa una teoria de l'amor que és treta d'Aristòtil i de Sant Tomàs.

TORRAS I BAGES

—La tradició catalana proposa una teoria entre política i religiosa?

—Mireu, allò de la Catalunya que és cristiana, ho és perquè té la tradició medieval i tota la cultura medieval era cristiana. Si Catalunya al Renaixement hagués tingut una cultura més forta, hagués creat una cultura renaixentista més o menys organitzada, i al XVIII hagués tingut una cultura enciclopedista. Al XVIII hi havia com a gran centre cultural Cervera que era dels jesuïtes i al XIX hi va haver els federals, en Pi i Margall per exemple, que era català, com en Valentí Almirall.

—Sí, però al bisbe Torras l'interessava fer el contrapès a Valentí Almirall i amb tots els menja-capellans que dèiem.

—Sí, el federalisme va arrelar molt a Catalunya, era un partit molt d'esquerra, de manera que aquí, es clar, amb el segle XIX, quan ja Catalunya torna a reviure, es posa en l'època dels corrents revolucionaris, això també és tradició catalana. El bisbe Torras va ser un home molt important com a escriptor eclesiàstic, un dia en vaig parlar amb en Joaquim Carreras Artau i li vaig preguntar quin valor donava al bisbe Torras. Em va dir que considerava que s'havia de posar en el prestatge dels pares de l'església. I encara hi ha el seu escolasticisme, va morir el 1916 i no sé si va arribar a temps per veure quan Lleó XIII va decretar que la filosofia oficial de l'Església era l'escolasticisme, als seminaris van haver d'acceptar la filosofia escolàstica, però això no vol dir que l'escolàstica s'hagués de posar a l'alçada de la filosofia moderna i això és el que va fer el cardenal Mercier, que va ser bisbe de Lovaina. Jo no sé si el bisbe Torras hi va ser a temps, però ell ja havia vist aquest agermanament, va agafar el tomisme i el filòsof Francesc Xavier Llorens i Barba, fill de Vilafranca, un filòsof que té un lloc important en la cultura catalana però no dins de la filosofia europea, perquè a més no va deixar res escrit i era d'una escola petita.

—Heu estudiat el bisbe Torras?

—M'interessa bastant, vaig fer una cosa sobre el seu sentit crític amb motiu del seu centenari i després Mn. Bonet i Baltà deia que jo havia contribuït a rebaixar el nivell del bisbe Torras, però jo no rebaixo el nivell de ningú, només dic que cal tornar a llegir les obres del bisbe Torras i llavors és quan es pot separar el gra de la palla. Torras i Bages en certes coses demostra tenir un sentit crític, la bellesa del *Blanquerna*, per exemple, la va veure, se'n va adonar. Torras no era gens hedo-

nista, era un escolàstic atrotinat i no pas de la nova escolàstica belga, era de l'escolàstica del seminari de Vic. Torras havia volgut anar a estudiar al seminari de Vic perquè li va semblar que allò era més eclesiàstic, tot i que aleshores allí hi havia un nucli literari interessant. De manera que això és el que m'ha cridat l'atenció del bisbe Torras, que ell se n'hagués adonat d'uns textos que, a més, els havia de llegir manuscrits a la Biblioteca Universitària de Barcelona, que ell hi anava. D'aquí va sortir *La tradició catalana*.

NOTES PERSONALS

—En què trebal·leu ara?

—Ara poc, quan vaig publicar el cançoner d'Aguiló ja va quedar publicada tota la poesia catalana anterior a Ausiàs March, que era un tema que m'havia interessat força. Ara estic que penso que potser ja no publicaré més perquè, mireu, ja tinc noranta-un anys, i de vell no es passa, de manera que ara el que faig és llegir coses, m'agrada llegir-me i veure quin efecte em fan les meves coses, de manera que ja ho veieu.

—Sí, és clar, però heu fet molt bona feina i amb molta humilitat.

—No, mireu, jo crec que el treball que he fet ha estat útil, ara que també el sacrifici més gran que he fet per Catalunya ha estat ser bibliotecari. M'ha agradat molt treballar amb en Jordi Rubió, que un home com ell em tingués tanta confiança, i treballar amb una biblioteca com la biblioteca de Catalunya que és una gran institució i que té el fons de manuscrits catalans més important del món. Guardar això ja m'ha agradat, des del començament es va fer molt bona feina.

NOTES

- (1) En concret hi vam estar parlant el 13 d'abril de 1991 acompanyat de Maria Teresa Gil i Via, i juntament amb Joan Bosch i Planas el 28 de setembre de 1991 i el 19 de juny de 1993. És del conjunt d'aquests tres encontres —sis hores de conversa enregistrades— que hem confegit aquest text. Una part de la primera conversa es va publicar en el número de Sant Jordi del 1991 del setmanari vilafranquí *El 3 de Vuit*.
- (2) La ressenya més completa de la seva vida i obra és possiblement la d'Amadeu J. Soberanas «Notícia de Pere Bohigas i Balaguer, filòleg i bibliòleg» a l'inici del volum de Pere Bohigas *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalana, Fundació Congrés de Cultura Catalana, 1982. Podeu veure també «Semblança de Pere Bohigas», de Germà Colom, al volum d'homenatge *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas centenari*. Ed. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona 2001.
- (3) La seva esposa, Mercè Martí i Piera, va morir igualment aquest febrer del 2003 pocs dies abans del traspàs del doctor Bohigas.